

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 11, No20, Spring / Summer 2019

**Comparison research of vocabulary implicate of "Saboo"
and "SabooH" in Arabic and Persian poetry**
(Scholarly-Research)

Ali Akbar Mollaie¹

1- Introduction

The word "Saboo" has an impressive presence in Persian language and is believed to have entered Arabic poetry and language. The translation of Persian words into Arabic has a familiar process. This comparative study tries to determine the hypothetical instances of the word "Saboo" or "Sabooy" in the Arabic language and especially in Arabic poetry. The importance of this discussion depends on the importance of the word and the recognition of its structure and meaning over time. The controversy is that the difference in the way the spelling of some letters in two languages, results in the difference in the structure of the glossary of its original. Therefore the word "Saboo" may have appeared in other forms in Arabic. This research represents the meaning changes of this word in Persian poetry also.

2- Methods

The Research method in the present study is descriptive, analytical, by using library research and studying dictionaries and poem Divans in Arabic and Persian languages. Through this research the roots of "Saboo" and "SabooH" are explained. This research attempts to answer the following questions: What was the word "Saboo" modified to and divided into, in the Arabic language? Based on which reasons we can claim that the Arabic word "SabooH" is the translated form of "Saboo"?

¹. Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Department of Arabic Language and Literature, Vali-e-Asr University of Rafsanjan, Iran:
akbar.m87@gmail.com

Date Received: 2018.10.15

Date Accepted: 2019.07. 29

3- Discussion

Saboo has been a container used for milking and drinking liquids for a long time and it has presented vastly in ancient Persian poetry. The metaphoric concept of Saboo in Persian poetry overcame other meanings by its appearance in the mystical poetry and it specially means virtual wine.

In the study of Arabic poems attributed to the era of Jahili, Umayyad and Abbasid, and the Arabic dictionary two roots attract the researcher attention to Saboo word. One of them is the same roots: " Saba", "Sabaa", and "Saaba" and the names were derived from this verbs, such as al-SSaba, al-Sabiah, al-Sebaa, al-Sab

baa, al-Sab and al-Mesabah, and the verbs such as "Sabaa", "Saba", "Stabaa" and "Saaba", that all have a central semantic, which believed those are derived from the root of Saboo. another root is the words "Saboo", "Saboohi" and other their derivatives can be called "Saboo" and "Saboo" according to Arabic phonetic.

The word "Saab" in Arabic, means wineskins that was carried on the shoulder, and wine was carried with it (Ibn Manzour, 1419: the root: Saaba & Al-Aasha, 1431: 78). This type of dish has been adapted to the nomadic life style of the Arabs, and also reminds us the tradition of carrying the Saboo in Persian poetry. The verb "Saba" has been used to carry wine from place to place (Ibn Manzour, Ibid: root: saba" & Al-Hozzali, 1385: 148).

In the archaeological discoveries, in the southern and southwestern regions of Iran and the Arabian coasts of the Persian Gulf, the bowls known as Ajdari bowl were obtained, and the bottom part of them is rubbed and unstopable. These bowls possibly has been used for The transfer of wine and liquids. The construction of these containers began from the Parthian period and continued until the Abbasid period (Labaf Khanyaki and others, 1392: 77).

On the other hand, the word "Saboohi", that it means morning wine in the Arabic language, can be considered as Arabic pronunciation of "Saboo" based on reasons: 1- The process of transformation "Saboo" to "Saboo", or "Saboo" to "Saboohi" is fitted in the Arabic language pattern in phonetic and structural trait. 2. There is no mention of Saboo in the Holy Qur'an, which is almost the only Arabic book that has come to us without distortion from ancient times. 3. There are the some meanings of Saboohi, such as drinking water in the morning, giving camel milk in the morning, morning war and robbery, and the morning

wine, while the last meaning of Saboo was not more important than others for Arabian people in Saudi Arabia's desert; therefore it is not natural to emphasize the concept of wine from other meaning of Saboohi in such an environment. 4- There are verses in Aasha's and Hafez's Divans demonstrate that the morning was not a good time for wine drinking (Aasha, 2009: 36 & Hafez, 1999: 190).

4- Conclusion

In this research, the lexical group from the root of "Saba" and the word "Saboo" was identified as the common equivalents of the Saboo in the Arabic language. The derivatives of "saba", "saba" and "saaba" means wines and synonymous with Saboo, But 'Saboohi' is due to the pun with the word of the morning, implicated and overlapped with other related meanings of this root.

Words implication changes in language, but any change in language is influenced by environmental, cultural and social factors. Saudi Arabia's dry environment, stable insecurity and the continuous wars between the tribes, which caused the "Yum al-Sabah" to be the equivalent of the "Yum-al-Gharah" has been effective in choosing the type of vocabulary. Now the question is if in, such an environment, a word like Saboohi is related to Sobh and covers a variety of meanings like "camel, milking bowl, drinking glass and war and morning plunder", overcoming which content over the other content is logical and assigned predominant implication of the word to itself? Logically, in such an environment, overcoming wine on other items seems unlikely, except overtime and changing or modifying conditions. If we accept the assumption that Saboohi is derived from the Saboo, then the possibility of wine's emergence concept becomes greater on other meanings because "Saboo" is an industrial pot that both its poetic semantic and its visual and imaginative competence is less than Sobh among Arab people. Besides, the literary tradition watch vocabulary gradation from the real meaning to figurative meaning and poetry always seeks its diversity into anti-habits and defamiliarization. Therefore, Saboohi, derived from "Saboo" as a container of water, milk or wine, gradually and inevitably, found its changing to figurative meaning depended on the meaning of the "wine". While "Sobh" in Arabic was a completely visual word and it does not need to company with "wine" in its figurative process. According to the writer's assumption couplets from Jahiliyyah's period that Saboohi or its derivatives were used with wine

or morning draught meaning have not been immune from distortion and plagiarism. In the Holy Qur'an, which reflects the culture, habits and interests of Jahiliy's Arabs, both at the level of vocabulary and the level of the paradise promises and hell promises, did not mention Saboohi or its derivatives as wine or morning draught.

In Persian poetry, the more we go back in time the language gets more metaphorical, Saboo gets spiritual evolution from signifying the milking and drinking glass into wine drinking, and in poetry and especially in the mystical literature, terms and metaphors such as Sabukeshi, Sabooshekani and Sabooyi del are created. Saboo in Persian poetry is an imitation of common Sabuh in the Arabic language, and it is common belief is that it was taken from the root of the Sobh, so that it is used more in the sense of the morning time concept that means morning draught, while some poets have been aware that the morning has not been a good time for drinking wine. The conceptual process of this term in the history of Persian poetry is like that its spiritual connection increases gradually with the Saboo, it seems like these two words have a desire for conceptual uniqueness and this, itself, can be a reason for the unity of the two word's origin in the unconscious of the poets.

Key words: Sabuy, Sabuhy, Saba, Sabaa, The classical poetry of Arabic and Persian, Comparison literature.

نشریه ادبیات تطبیقی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۱۱، شماره ۲۰، بهار و تابستان ۱۳۹۸

بررسی تطبیقی دلالت واژگانی «سبوی» و «صبح» در شعر عربی و فارسی

(علمی - پژوهشی)

علی اکبر ملایی^۱

چکیده

سبو یا سبوی، ظرفی است که از دیرباز برای دوشیدن شیر یا نوشیدن مایعات استفاده می‌شده و در شعر فارسی، بازتاب گسترده‌ای یافته‌است. در زبان عربی، از این واژه صراحتاً اثری نیست، ولی در روند جست‌وجوی آن، دو احتمال، توجه پژوهشگر را به خود جلب می‌کند. یکی بن‌واژه‌های: «سَبَّی»، «سَبَّأ» و «سَاب» و مشتقات آنها که با سبو شباهت حرفی و معنوی دارند و دیگری کلمه «صَبُوح» که به نظر می‌رسد، شکل مُعَرَّب «سبوی» باشد. به گواهی این نوشتار، سبو در شعر فارسی به مرور از آبخوری به ظرف شراب و سپس مطلق شراب، تحوّل معنوی یافته‌است. در شعر عربی، احتمالاً دو نوع برداشت از سبو وجود داشته: یکی، مَشْک یا خِیک که از جنس پوست جانوران بوده و بر دوش حمل می‌شده و یادآور اصطلاح «سبوکشی» در شعر فارسی است؛ دیگری، سبوی سُفّالین است که نمونه بزرگ آن، برای حفظ و حمل مایعات بویژه شراب و نوع کوچک آن، برای نوشیدن استفاده می‌شده‌است. به گواهی این نوشتار و مبتنی بر دلایلی، کلمه «صَبُوح» به معنی شراب، در اصل، مُعَرَّب «سبوی» است، نه هم‌خانواده صبح. از جمله این دلایل، یکی اینکه در قرآن کریم که تنها اثر تحریف نشده عربی است و نیز در احادیث معتبر، نامی از صبوحو به معنی شراب نیامده‌است. دیگر اینکه صبحگاه، در فرهنگ عرب، اوقات مناسبی برای غارت و کارزار بوده است، نه باده‌نوشی و خوشباشی. به علاوه، «سبوی» و «صبح» با گذر زمان، در ناخودآگاه شاعران فارسی، روی به سوی اتحاد مفهومی داشته‌اند.

واژه‌های کلیدی: سبوی(ی)، صبوحو، سَبَّی، سَبَّأ، شعر کلاسیک عربی و فارسی، ادبیات تطبیقی.

^۱. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان: akbar.m87@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۵/۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۷/۲۳

۱- مقدمه

واژه «سبو» در زبان فارسی حضوری چشمگیر دارد و بی‌گمان وارد شعر و زبان عربی هم شده است. انتقال واژه‌های فارسی به عربی، از دیرباز، فرایندی آشنا و معمول بوده است. فرهنگ برتر ایرانی و تلاش شاعران عرب برای تقرّب به دربارهای ایرانی پیش از اسلام، باعث سرازیر شدن سیل واژگان فارسی به شعر عربی می‌شده است.

سبو در نگاه رایج، ظرفی سفالین است که قدمت بسیار دارد. ظروف سفالین از روزگاران باستان، به وفور در ایران تولید و به سرزمین‌های دیگر، از جمله آبادی‌های شبه جزیره عربستان، صادر می‌شده است. سفال، فراوان‌ترین مدرکی است که ارتباط بین سواحل جنوبی خلیج فارس و مناطق مختلف ایران را در دوره پارت و ساسانی نشان می‌دهد، به‌خصوص نمونه‌های شاخصی که مشابه آنها را به راحتی می‌توان از ایران معرفی کرد. (خسروزاده، ۱۳۹۱: ۶۸)

ثعالبی در بیان نام‌های فارسی که عرب مجبور به تعریب آنها بوده یا به همان صورت فارسی، به زبان می‌آورده است، اسامی برخی ظروف را ذکر می‌کند از جمله: الکوژ (کوزه)، الابریق (آبریز)، الطّست (تشت)، الخوان (خوان، سفره)، الطّبّق (سینی)، الفصّعة (کاسه یا قدح) و السُّکْرُجَّة (ماست‌خوری). (ثعالبی، ۱۴۳۱ ق: ۳۴۹)

در این تحقیق، هدف، تعیین مصادیق فرضی واژه «سبو» یا «سبوی» در دایره واژگانی عربی و بویژه در شعر، طی یک بررسی تطبیقی است. اهمیت این بحث نیز منوط به اهمیت واژه و شناخت ساختار و مفهوم آن در گذر زمان است. پیش فرض بحث، این است که اختلاف در شیوه تلفظ برخی حروف بین دو زبان، اختلاف ساختار لفظ معرّب با اصل فارسی را موجب گردیده و لذا واژه سبو احتمالاً به شکل یا اشکال دیگری در زبان عربی، جلوه یافته است. البته تحوّل معنایی این واژه در شعر فارسی نیز، فرایندی محسوس است که در این نوشتار به آن اشاره می‌شود و در نهایت، این پژوهش به پرسش‌های زیر پاسخ می‌دهد:

الف. واژه سبو یا سبوی با ورود به زبان عربی، چه جلوه‌ها و دلالت‌هایی یافته است؟

ب. مبتنی بر کدام دلایل، می‌توان کلمه «صبوح» را در زبان عربی، مُعَرَّب «سبوی» دانست؟

فرضیه‌های پژوهش، در ارتباط با پرسش‌های مذکور عبارتند از:

الف. به دلیل نقش پررنگ سبو و کاربرد فراوان آن در زندگی، واژه «سبو» یا «سبوی»، وارد قلمروی زبانی عرب شده و به دلیل ماهیت گویشی این قوم، به دو صورت احتمالی رخ نموده است: یکی، به صورت مشتقات سَبَى، سَبَأُ یا سَبَأَ از قبیل: سَبِیَّة، سَبَاء، سَبَاء و ... و دیگری، واژه مشهور صَبوح.

ب. اگر لفظ صبح را برگرفته از صبح، تصور کنیم، بنا به سبک زندگانی و فرهنگ اعراب، بعید است که مفهوم «شراب» در منظومه معنایی این ریشه، مجال غلبه بر سایر معانی را مگر به مرور زمان، یافته باشد.

روش این تحقیق، توصیفی و تحلیلی است و تحلیل‌ها بیشتر متکی به فرهنگ لغات عربی و مستند به اشعار عربی و فارسی است. در فرایند تحلیل، همواره تلاش بر آن بوده که گمانه‌زنی‌ها و احتمالات، حتی الامکان با قواعد زبانی و عادات رایج ادبی، همسو و هم‌راستا باشد.

۱-۲- پیشینه پژوهش

پژوهش‌های فراوانی در زمینه انواع سفال و سبوی مربوط به دوره‌های مختلف ایران باستان انجام شده است که دو مقاله از آن جمله، مورد استفاده این پژوهش قرار گرفته و نام آنها در فهرست مقالات، مشاهده می‌شود. کتاب‌ها و مقالاتی نیز در مورد مباحث زبان‌شناسی و شرح و توضیح واژگان فارسی و عربی نگاشته شده که در این نوشتار، مورد استناد واقع شده و راهگشای بحث بوده‌اند. از جمله فرهنگ واژگان جامع «لسان العرب» و «تاج العروس» ولی کوششی که به‌طور ویژه به این موضوع پرداخته‌باشد، یافت نشد.

۲- مختصری در باب سبو در شعر فارسی

سبو به گواهی فرهنگ‌های واژگانی فارسی، آوندی است سفالین و دسته‌دار که در آن آب و شراب و جز آن ریزند. (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه سبو) با مراجعه به شعر کهن فارسی می‌توان سیر معنایی سبو را که بیشتر به‌عنوان ظرفی برای دوشیدن شیر، نوشیدن آب و شراب به کار رفته است^۱، پیگیری نمود. خیام نیشابوری در قرون پنجم و ششم به کوزه و سبو، کارکردی مجازی و بستری فلسفی بخشید و آن را به معنی جسم مستحیل‌شده انسان به کار

گرفت و مولوی، دلالت عرفانی را نیز به معنای فلسفی اش افزود^۲. شاید یکی از دلایل تحوّل دلالتی واژه سبو از ظرف شیردوشی و آبخوری به شراب عرفانی، تعلق این کلمه به عالم بی‌روح صنعت بوده است. واژه‌ها برای بقا در دنیای شعر، باید دارای ویژگی تصویرگونگی باشند؛ بنابراین، سبو یا باید دلالت درونی و نمادین می‌یافت یا لطافت رمانتیک و نوازشگر که از سرشتی تصویری بهره‌مند گردد و در فضای محیل شعر، دوام آورد.

از قرن هشتم به بعد، رواج عرفان در عرصه شعر و ادب، به شاعران مجالی بخشید که به سبو دلالتی مجازی دهند و شراب معرفت را جایگزین شراب سُکرآور انگوری کنند. بویژه حافظ که به فرهنگ و آیین ایران قدیم نیز نظر داشت و توانست با استفاده از دلالت مجازی باده و باده‌گساری، اعتراض و عصیان خویش را در پناه ایهام و استعاره، به دین فروشان ابراز کند. وی در بیت زیر، خُم و سبو را چون رموزی برای نقد اجتماعی و طنز سیاسی برگرفته است:

صوفی ز کنج صومعه در پای خُم نشست تا دید محتسب که سبو می‌کشد به دوش
(حافظ، ۱۳۷۸: ۲۸۴)

سبو در شعر شاعران پس از حافظ، بیشتر همین دلالت مجازی را داراست و عمدتاً به معنی شراب و ظرف شراب به کار رفته است. فیض کاشانی، قصیده‌ای با ردیف «سبوسبو» دارد^۳.

۳- سبو در شعر کهن و فرهنگ واژگانی عربی

اعراب پیش از اسلام، عمدتاً چادرنشین و اهل کوچ بوده‌اند؛ بنابراین، طبیعتاً بیش از سفال که سنگین و شکننده است، از مشک برای حفظ و حمل آب استفاده می‌کردند. با این احوال، ایشان از ظروف سفالین برای شیردوشی و تناول هرگونه نوشیدنی و خوردنی استفاده می‌جستند؛ لذا بدیهی است که اسامی مربوط به ظروف سفالین، در قاموس زبانی ایشان رایج بوده باشد. با این همه، اگر از کلمه سبو یا سبوی، با همین ساختار لفظی، در زبان عربی اثری بخواهیم، صراحتاً آن را در جایی نمی‌یابیم. وانگهی با مراجعه به اشعار عربی منسوب به عصر جاهلی، اموی و عباسی و نیز فرهنگ واژگان عربی، دو بُن‌واژه، توجه پژوهشگر را به سمت واژه سبو جلب می‌کند؛ یکی، ریشه‌های مشابه: «سَبَی»، «سَبَأ» و «سَأَب» است که در قالب

اسم‌هایی چون: السَّبِي، السَّبِيَّة، السَّبَاء، السَّبَاء، السَّبَاب و الْمِسَابَّة و افعالی مثل: «سَبَّأ»، «سَبَى»، «سَبَّأ» و سَاب، ظاهر شده‌اند که همگی حول یک محور معنایی در چرخش‌اند و به گمان نگارنده از اسم سبو، مشتق شده‌اند و دیگری، واژگان «صَبوح»، «صَبوحی» و دیگر مشتقات آنهاست که جداگانه بررسی می‌شوند.

۳-۱- بازتاب مشتقات سَبی، سَبأ و سَاب در شعر و فرهنگ لغات عربی

در زبان عربی، اسمی که منتهی به «او» باشد، مانند «سَبو» وجود ندارد (البته در میان اقسام کلمه، تنها در مورد اسم، چنین وضعیتی وجود دارد). در رابطه با این گرایش زبانی، ابن جنی خبری را از سهل بن سجستانی در کتاب بزرگش که راجع به قراءات است، گزارش می‌کند و می‌گوید که یک اعرابی برایم چنین خواند: «طِيبِي لَهُمْ وَحَسَنَ مَأَبٍ». گفتم: طوبی. گفت: طیبی. تکرار کردم: طوبی، باز گفت: طیبی. وقتی بحث به درازا کشید، گفتم: طوطو، گفت: طی طی. در واقع طبع او از سنگینی ادای «او»، گریزان بود و آن را به «یاء» تبدیل می‌کرد (ابن الجنی، ۲۰۰۸ق: ۳۷۹/۱).

به عقیده وی، به دلیل همین ساختار زبانی، اعراب، قنوت را به صورت «قینه» و بلوسفر را بلیسفر، می‌گفتند (همان: ۳۹۰/۱). از این روی، شاید بتوان وجود سه ریشه: «سَبی»، «سَبأ» و «سَاب» موجود در فرهنگ‌های واژگانی عربی را با توجه به شباهت لفظی و معنوی، آشکال معادل «سبو» دانست که برای گریز از سنگینی «او» در پایان کلمه، «او»، به «ا» یا همزه بدل شده‌است. در مورد جابه‌جایی حروف نیز شایان ذکر است که در زبان عربی، گاه جای برخی حروف در واژه عوض می‌شود، بدون این که تغییری در معنای آن عارض گردد؛ برای مثال، ریشه «یأس»، به صورت «أیس» هم به کار رفته ولی معنی، یکی است.

طرفه بن العبد، شاعر عصر جاهلی، واژه «سبأ» را در بیتی از معلقه خویش، به معنی شراب استفاده کرده‌است:

أَغْلِي السَّبَاءَ بِكُلِّ أَدَكْنٍ عَاتِقٍ أَوْ جَوْنَةَ قُدِحَتْ وَفُضَّ خِتَامُهَا

(الاستانی، ۱۴۱۹ق: ۱۱۰)

ترجمه: سبوی شرابی کهنه را به قیمت گران می خرم یا از خمره‌ای سیاه که مهر آن شکسته شده باشد (شراب بر می گیرم).

کلمه «سَبِيئَةٌ»^۴ در بیتی از حسان بن ثابت، به معنی شراب آمده است:

كَأَنَّ سَبِيئَةً مِنْ بَيْتِ رَأْسٍ يَكُونُ مِزَاجُهَا عَسَلٌ وَمَاءٌ
عَلَى أَنْيَابِهَا أَوْ طَعْمَ غَضٍّ مِنَ التُّفَّاحِ هَصْرَةُ الْجَنَاءِ
(الانصاری، ۱۴۲۷ق: ۳۸)

ترجمه: گویی شرابی از روستای بیت رأس که با آب و عسل دامیخته شده است یا طعم سیب تازه‌ای که گاز زده شده باشد، در دندان‌های نیش اوست.

در لسان‌العرب، ذیل ریشه: سَبِيٌّ، چنین توصیفاتمی آمده: سَبِيُّ الْمَاءِ: حَفَرٌ حَتَّى أَدْرَكَهُ (حفر کرد تا به آب رسید) و به این مصراع از «رؤیة بن العجاج» استشهد شده است: حَتَّى اسْتَفَاضَ الْمَاءُ يَسِيهِ السَّابَ (تا اینکه آب، چنان سرریز شد که جوینده، به آب رسید و توانست با ظرفش آب بردارد). (ابن منظور، ۱۴۱۹ق: ریشه سَبِيٌّ) بعید نیست در این مثال، فعل «یسبی» و اسم فاعل «ساب» مأخوذ از ریشه «سبو» باشد و بنابراین، جمله این گونه هم معنا شود: تا این که آب لبریز شد، به گونه‌ای که سبوکش، سبویش را از آب پر کرد.^۵ در این فرهنگ واژگان، ذیل واژه السَّابُ از ریشه سَابَ، آمده است: «السَّابُ زِقُّ الْخَمْرِ وَقِيلَ الْعَظِيمُ مِنْهَا وَقِيلَ هُوَ الزَّقُّ أَيَا كَانٍ وَقِيلَ: هُوَ وَعَاءٌ مِنْ أَدَمٍ يُوَضَعُ فِيهِ الزَّقُّ.» (ساب، خیک شراب و به قولی نوع بزرگ آن است و بنا به قولی دیگر، هر نوع مَشْكِ است و نیز گفته شده، چرمینه‌ای که خیک را در آن جای دهند). (همان: ریشه سَابُ)

«اعشی» در بیت زیر، از واژه «زق» که معادل معنایی «ساب» و به معنی مَشْكِ است، یاد کرده و از ساقی که مشک شراب را به دوش کشیده و در آب چشمه خنک نگه داشته، سخن گفته است:

أَتَانَا بِهَا السَّاقِي فَأَسْنَدَ زِقُّهُ إِلَى نُطْفَةِ زَلَّتْ بِهَا رَصْفَاتُهَا
(الاعشی، ۱۴۳۱ق: ۷۸)

ترجمه: ساقی آن را برایمان آورد و مشکش را به چشمهٔ آبی گوارا تکیه داد که سنگ چین‌ها در درونش می‌لغزیدند.

این تصویر، یادآور رسم سبوکشی در شعر فارسی است که ماجرای معهود است. حافظ به این مشرب رندانه اشاره می‌کند:

نه من سبوکش این دیر رندسوزم و بس بسا سرا که در این آستانه سنگ و سیوست
(حافظ، ۱۳۷۸: ۹۳)

با عنایت به رسم سبوکشی، منطقی است که چنان سبویی، در واقع همان مشک یا خیک بوده باشد که بتوان آن را به دوش کشید، چرا که به‌طور متعارف، سبوی سفالین را به دوش نمی‌کشند. چنین تصوّر می‌شود که حافظ در بیت بالا، به دو نوع سبوا اشاره کرده‌است؛ یکی، سبوی چرمین یا مشک شراب (مصراع اول) و دیگری، سبوی سفالین و شکننده (مصراع دوم).

در فرهنگ لغت لسان‌العرب، در بیان مفهوم لغوی این ریشه، باز آمده‌است: «سَبَى الخَمْرَ یَسبِیها سَبِیاً و سَبَاءً و استبأها: حَمَلَهَا مِنْ بَلَدٍ الی بَلَدٍ و جَاءَ بِهَا مِنْ أَرْضٍ الی أَرْضٍ فَهِيَ سَبِیَّةٌ»؛ یعنی، شراب را از شهری به شهر دیگر بُرد و از سرزمینی به سرزمین دیگر آورد و لذا به این شراب، سبیه گویند. در تاج العروس هم تقریباً همان معنی مذکور برای فعل «سَبَى» آمده‌است. (الزبیدی، ۱۲۶۹ق: ریشهٔ سَبَى) بر پایهٔ این معانی، تصویری که از سبو به دست می‌آید، این است که گویا این ظرف در آن روزگار، نوعی پیمانه یا ظرف معیار در جریان خرید و فروش شراب بوده‌است. باری، در جریان حفّاری‌های باستان‌شناختی، در مناطق جنوبی و جنوب غربی ایران و سواحل عربی خلیج فارس، خمره‌هایی موسوم به خمرهٔ اژدری به دست آمده که بخش انتهایی آنها، با قیر طبیعی، اندود و نشت‌ناپذیر شده و احتمالاً برای انتقال شراب و مایعات استفاده می‌شده‌اند. ساخت این ظروف، از دورهٔ اشکانی آغاز و تا اوایل دورهٔ عباسی ادامه داشته‌است. (لباف خانیکی و دیگران، ۱۳۹۲: ۷۷)

«ابو ذؤیب هُدلی»، فعل سَبَى را به معنی حَمَل یا به عبارت امروزی، ترانزیت شراب از منطقه اذرعاع به وادی جَدَر به کار برده است، دقیقاً مشابه کاربردی که امروزه، بشکه برای انتقال تجاری نفت دارد:

فَمَا إِنْ رَحِيقُ سَبَّتْهَا التُّجَا رُ مِنْ أذْرِعَاتِ فَوَادِي جَدَرِ
(الهدلی، ۱۳۸۵ق: ۱۴۸)

ترجمه: شرابی نیست که بازرگانان آن را از منطقه اذرعاع و سپس، از سرزمین جَدَر آورده باشند.

در «تاج العروس»، همچنین آمده است: «سَبَأُ الشَّرَابِ: جَمَعَهَا وَخَبَّأَهَا؛ یعنی، آن را جمع کرد و مخفی کرد. (الزبیدی، همان: ریشه سَبَأ) همچنین، ریشه «سَبَب» یا «سَبَب» به معنی: از شراب سیراب شد، نیز قابل ملاحظه است. (الزبیدی، ۱۲۶۹: ریشه سَبَأ)

۴- صَبُوح و صَبُوحی

گمان می رود که صَبُوح، شکل معرَّب سَبُو یا سَبُوی باشد. این واژه در شعر و ادب عربی و پارسی، جایگاه و بسامد درخوری دارد. امروزه، نظر رایج در مورد صَبُوحی، این است که اصالتاً عربی است، از ریشه صَبَح گرفته شده و به معنی شراب بامدادی است. لذا، جست و جو در فرهنگ لغات عربی، به روشن تر شدن بحث، کمک بیشتری خواهد کرد.

۴-۱- دلالت های متنوع صَبُوح و پیوند آن با سَبُوی

یکی از معانی واژه صَبُوح، بنا بر دلالت زمانی آن، صَبُوح است. در لسان آمده: «الصَّبُوح: كُلُّ مَا أَكَلَ أَوْ شَرِبَ غُدْوَةً. وَ هُوَ خِلَافُ الْغُبُوقِ. الصَّبُوح: مَا أَصْبَحَ عِنْدَهُمْ مِنْ شَرَابِهِمْ فَشَرِبُوهُ.» (صَبُوح هر آن چیزی است که بامدادان خورده یا نوشیده شود و برخلاف غُبُوق است. صَبُوح، آن نوشیدنی است که صَبُوحگاه در دسترس باشد و بنوشند). (ابن منظور، ۱۴۱۹: ریشه صَبُوح)

بنا به علاقه زمانی، به شتری هم که در بامدادان دوشیده می شد و نیز به شیر آن، صَبُوح می گفتند. در این زمان که خنکای نوازشگر بامدادی جریان داشته، شتران را می دوشیدند و سپس، راهی بیابان می کردند. به مرور، کلمه صَبُوح، جهت رعایت جانب اختصار، مجازاً بر

شتر یا شیری که از آن دوشیده شود، اطلاق می‌شود. در فرهنگ لسان العرب، این گونه آمده است:

«الصَّبُوحُ مِنَ اللَّبَنِ: مَا حُلِبَ بِالْغَدَاةِ. الصَّبُوحُ وَالصَّبُوحَةُ: النَّاقَةُ الْمَحْلُوبَةُ بِالْغَدَاةِ؛ عَنِ اللَّحْيَانِيِّ حَكَى عَنِ الْعَرَبِ: هَذِهِ صَبُوحِي وَصَبُوحَتِي. الصَّبِيحُ: سَقِيكَ أَخَاكَ صَبُوحاً مِنْ لَبَنٍ. وَ الصَّبُوحُ: مَا شُرِبَ بِالْغَدَاةِ فَمَا دُونَ الْقَائِلَةِ وَفِعْلَكَ الْإِصْطَبَاحُ؛ وَقَالَ أَبُو الْهَيْثَمِ: الصَّبُوحُ اللَّبْنُ يُصَبَّحُ وَ النَّاقَةُ الَّتِي تُحَلَبُ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ: صَبُوحٌ أَيْضاً؛ يُقَالُ: هَذِهِ النَّاقَةُ صَبُوحِي وَغَبُوقِي»
(همان)

ترجمه: شیرِ صبوح یعنی شیری که به وقت بامداد، دوشیده شود. صَبُوح و صَبُوحَةُ، شتری است که بامداد آن را بدوشند. لحيانی از قول عرب حکایت کرده: این صَبُوح من، یعنی شتر من است. صَبِيح یعنی این که به برادرت صَبُوحی از شیر بنوشانی. صَبُوح چیزی است که در صبح و پیش از قیلوله بنوشی، و این کار تو، اصطباح یعنی نوشیدن در صبح است. ابوالهیثم گفت: صَبُوح، شیری است که صبح، دوشیده شود و نیز شتری است که در این وقت، دوشیده شود. نیز گفته می‌شود: این شتر، صَبُوح من و غَبُوق من است.

جالب اینجاست که رودکی، اولین شاعر پارسی سرای پس از اسلام، ضمن بیتی که از کلیله و دمنه و سندبادنامه منظومش باقی مانده، شتری را توصیف کرده که روزی دو سبوی شیر از او می‌دوشند:

چون یکی جغبوت، پستان بند اوی شیر دوشی زو به روزی دو سبوی
(رودکی، ۱۳۸۹: ۲۰۶ و ۲۰۷)

به نظر می‌رسد که بین این سبوی در بیت رودکی و آن صَبُوح رایج در زبان عربی، رابطه‌ای است که اتحاد این دو را بهتر نشان می‌دهد. بیت یادشده، شاید شاهدی است بر این که صَبُوح، بیش از آنکه با صَبِيح، به عنوان یک ظرف زمانی، در پیوند اشتقاقی باشد، با سبوی به عنوان یک ظرف شیردوشی، مرتبط است و به عبارتی، شکل معرّب آن به شمار می‌آید. باری، رودکی با آنکه بسیار از باده و باده‌گساری سخن به میان آورده، هیچ نامی از صَبُوح، نبرده است و تنها یک بار در بیت یادشده، واژه سبوی را ذکر کرده است، آن هم نه به عنوان ظرف شراب بلکه ظرفی برای دوشیدن شیر شتر.

باز در واژه‌نامه لسان‌العرب، ذیل ریشه صَبَح، عبارتی آمده که پیوند بین صبح و سبو را تقویت می‌کند: «الصَّبُوحُ: الغداء، و الغَبُوقُ: العشاء، و اصلهما فی الشُّربِ ثُمَّ اسْتَعْمِلَا فِي الْأَكْلِ» (صبح یعنی صبحانه و غبوق یعنی شام. در اصل، این دو برای نوشیدن به کار می‌رفته‌اند و سپس، برای خوردن هم کاربرد یافته‌اند). بر پایه این عبارت، می‌توان تأکید کرد که گویی صبح و غبوق، دو ظرف جهت نوشیدن مایعات در این دو زمان بوده‌اند و سپس، تعمیم و توسع مفهومی پیدا کرده و بر هر خوردنی، دلالت یافته‌اند.

یکی دیگر از دلالت‌های صَبُوح، نوشیدن شراب یا خمر در بامداد است که در این عبارت، قابل مشاهده است: «لَقِيْتَهُ ذَاتَ صَبْحَةٍ وَ ذَا صَبُوحٍ أَى حِينَ أَصْبَحَ وَ حِينَ شَرِبَ الصَّبُوحَ» (ابن منظور، همان: ریشه صبح). در این عبارت: ذات صَبْحَةٍ، به معنی کسی است که صبح از خواب برخاسته و ذَا صَبُوحٍ، یعنی کسی که شراب نوشیده‌است. سیاق این عبارت، به گونه‌ای است که اگر سبو را جایگزین صبح کنیم، دلالت، جالب‌تر خواهد بود؛ یعنی، کسی که سبو در دست دارد و اصطلاحاً سبوکش یا باده‌گسار است. همان‌طور که در این عبارت: وَ صَبُوحُ النَّاقَةِ وَ صُبْحَتِهَا (آن اندازه از شیر شتر که صبحگاه، دوشیده‌شود)، می‌توان صبح را سبو، منظور داشت؛ یعنی، صَبُوحُ النَّاقَةِ را سبوی ناقه خواند. حتی غبوق را هم شاید بتوان سبویی به همین نام پنداشت که شامگاهان برای دوشیدن شتر یا نوشیدن شراب به کار می‌رفته‌است.

«ابونواس» در بیتی از خمریات پرآوازه‌اش، از ترکیبات: «عَرَى الْغَبُوقِ» (دسته غبوق) و «عَرَى الصَّبُوحِ» (دسته صبح) استفاده می‌کند:

تَمَتَّعَ مِنْ شَبَابٍ أَيْسَرَ يَبْقَى وَ صِلَ بِعَرَى الْغَبُوقِ عَرَى الصَّبُوحِ

(ابونواس، ۲۰۱۴: ۷۵)

ترجمه: از دوران زودگذر جوانی، لذت ببر و از پگاه تا پسین پیوسته در عیش نوشانوش باش! مصراع دوم این بیت، مفهومی مجازی دارد و منظور شاعر، دعوت مخاطب به دائم‌الخمر بودن است ولی به هر حال، به کار بردن عُرُوهُ، یعنی دسته، برای صبح و غبوق، بدون دلیل نیست بلکه در مجاز نیز باید تناسب‌ها را در نظر گرفت. گویا در این مجال، شاعر به اصالت

این دو واژه که با معنی مجازی‌شان دارای رابطه ظرف و مظهری است، نظر داشته‌است. ثعالبی در ذکر انواع دسته برای ظروف مختلف، چند نمونه ذکر می‌کند و ضمن آنها، عروۃ را مخصوص کوزه برمی‌شمارد: عُرْوَةُ الْكُوزِ، عِلَاقَةُ السَّوْطِ، عَرْقُوهُ الدَّلْوِ، شِظَاطُ الْجَوَالِقِ و... (ثعالبی، ۱۴۳۱: ۲۹۶). با این وصف می‌توان صبوح و غبوق را نوعی کوزه یا سبوی، به شمار آورد.

۴-۲- استدلال‌هایی مبنی بر پیوند بین صبوح و سبوی

گمان نگارنده این است که واژه «صبوح»، بیش از اینکه بتواند مأخوذ از صبح باشد، صورت مُعَرَّب «سبوی» است. این ادعا از جنبه‌های مختلفی قابل توجیه است از جمله:

الف. فرایند تبدیل «سبوی» به «صبوح»، یا «سَبْوِی» به «صَبْوَحِ» با الگوی زبانی عرب در تعریب واژگان، تناسب آوایی و ساختاری دارد. شکل مُعَرَّب برخی واژه‌های فارسی دخیل در زبان عربی نیز مؤید این ادعاست؛ برای مثال کلمات فارسی: «ساروج»، «ستور» و «شوخ»، به ترتیب به صورت: «صِهْرِیج»، «صِنطِیر» و «صَحْخِ»، تعریب شده‌است. (امام شوشتری، ۱۳۴۷: ۴۳۹، ۴۳۷ و ۴۲۷). در این واژگانِ مُعَرَّب، «س» به «ص» و «او» به «ای»، تغییر یافته‌است. وانگهی وقتی که مثلاً اسم منسوب «قوی» در زبان عربی، به شکل «قوهی» تلفظ و تعریب می‌شود (ملایی و فلاحتی، ۱۳۹۵: ۱۳۱)، بعید نیست که کلمه «سبوی» به هنگام تعریب، به کلمه صبوحی تبدیل شود.

ب. در قرآن کریم که تقریباً تنها کتابی است که از روزگاران کهن، بدون تحریف به دست ما رسیده، نامی از صبوح برده نشده‌است، با اینکه ضمن وعده‌های بهشتی قرآن، از خمر و برخی ظروف آن مانند ابریق، کأس و اکواب، به قدر کافی سخن به میان آمده‌است. در احادیث معتبر نیز کلمه صبوح، به معنی شراب نیامده‌است. ثعالبی در کتاب «فقه اللغة»، به تفصیل از نام‌های شراب و ویژگی‌هایش یاد کرده و هیچ نامی از صَبْوَحِ نبرده‌است.

ج. یکی از معانی صبوح، نوشیدن آب در بامداد بوده‌است. این در حالی است که در سرزمین بیابانی عربستان، ارزش آب، کمتر از شراب نبوده‌است و شاعران به نوشیدن آب زلال، کمتر از نوشیدن شراب مباهات نکرده‌اند. قرآن کریم که وعده‌های بهشتی و وعیدهای

دوزخی‌اش، شگفت‌انگیزترین تناسب را با روح و روان اعراب عصر خویش دارد، از آب به‌عنوان یک پاداش الهی یاد می‌کند و به مخاطبش وعده آب گوارا می‌دهد: «وَأَلُّوا اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا.» (الجن، ۱۶)

«عمرو بن کلثوم»، شاعر لافزن عصر جاهلی، در معلقه خود، فهرستی از مفاخر قبیله‌اش را بر تار سخن می‌نوازد و بر حریف، فخر می‌فروشد تا به این بیت می‌رسد:

وَنَشْرَبُ إِنْ وَرَدْنَا الْهَمَاءَ صَفْوًا وَ يَشْرَبُ غَيْرَنَا كَدْرًا وَ طِينًا!

(البستانی، ۱۴۱۹: ۱۳۶/۱)

ترجمه: چون به آبشخوری وارد شویم، آب زلال می‌نوشیم، درحالی که دیگران، آب تیره گل‌آلود می‌نوشند.

برای شاعر، بسی مایه مباهات است که در جایی که سهم همگان، آب تیره و گل‌آلود است، قبیله او آب زلال می‌نوشند.

ارزش شتر و شیر این حیوان نیز کمتر از شراب نبوده‌است. وانگهی در فرهنگ اعراب، صبح بیش از اینکه زمانی برای باده‌گساری و اوقات فراغ و خوش‌باشی باشد، هنگامه کارزار و غارت بوده‌است؛ به‌طوری که ایشان، یوم‌الغارة را یوم‌الصباح می‌نامیدند. (ابن‌منظور، همان: ریشه صبح)

خداوند در سوره مبارکه عادیات، به اسب‌هایی سوگند خورده‌است که بامدادان بر دشمن تاخته و غبار از خاک برانگیخته‌اند، به‌طوری که صدای نفس‌هایشان شنیده می‌شود.

اطلاق صبح بر کارزار و غارت در ادبیات کهن عرب، چنان آشکار و برجسته بود که حتی ذکر نام صبح، به‌عنوان قرینه‌ای، تداعی‌کننده استعاره جنگ و غارت به حساب می‌آمد. در بیت زیر اعشی، شاعر باده‌گسار عرب، الصباح را نمادی از جنگ و درگیری، دانسته‌است:

أَتَانِي مَا يَقُولُ لِي ابْنُ بَطْرِي أَقِيسُ يَا ابْنَ ثَعْلَبَةَ الصَّبَاحِ!

(الاعشى، ۱۴۳۱: ۸۶)

ترجمه: آن مرد ختنه نشده - ابن بُظری اشاره به فرودستی و بی‌نجابتی است. در عرف اعراب جاهلی، تنها مهتران و اشراف زادگان، فرزندان نرینه خویش را ختنه می‌کردند - نزد من آمده و می‌گوید: آی قیس! ای پسرِ روباه جنگ!

«تَعْلِبَةُ الصَّبَّاحِ»، کنایه از ترس و بزدلی است. در دیوان همین شاعر، فعل صَبَّحُوا، در معنی نبرد آمده است:

صَبَّحُوا فَارِسَ فِي رَأْدِ الضُّحَى بِطُحُونٍ فَخَمَّةٍ ذَاتِ صَبِّحٍ

(همان: ۹۰)

ترجمه: در میانه روز بر سواران، تاختند با گردانی با هیبت و پر ساز و برگ.

ابونواس، شاعر ایرانی تباری که به عربی شعر می‌سرود و خمر و خمیره‌سرایی را چون رمز و حربه‌ای برای مفاخره در برابر عرب و برتر نشان دادن فرهنگ و تمدن ایران باستان نسبت به الگوهای قدیم عرب استفاده می‌کرد، در بیتی که لحن تویخ و ریشخند دارد، از مخاطب عرب خود می‌خواهد که به جای دم‌زدن از صبح جنگ و کارزار، کلام را آراسته به نام شراب بامدادی کند:

فَاذْكُرْ صَبَّاحَ الْعُقَارِ وَاسْمُ بِهِ لَأَبْصَاحِ الْخُرُوبِ وَالْعَصَابِ

(ابونواس، ۲۰۱۴: ۱۳۸)

ترجمه: از باده بامدادی یاد کن و با آن، بلندی جوی و دم از صبح جنگ و مرد جنگاور زن. در مورد تأثیر سائق‌های اجتماعی در زبان، گفته‌اند: «گرایش‌هایی زیربنایی در زبان هست که عوامل اجتماعی آنها را برمی‌انگیزد.» (اچیسون، ۱۳۷۱: ۲۹) با این توصیف، بعید است که عوامل محیطی، اجتماعی و فرهنگی یادشده، اجازه بروز مفهوم شراب، در میان لایه‌های معنایی مختلف هسته مرکزی صبح را داده باشد. لذا، اشتقاق صَبُّوح به معنی شراب از صُبَّح، مورد تردید واقع می‌شود. به عبارتی، بعید است که صبوحی از ریشه صبح باشد و بتواند دلالت‌هایی از قبیل: دوشیدن شیر، نوشیدن آب و نیز غارتگری را که همگی کنش‌های مربوط به صبحگاه بوده و از ارزش حیاتی در زندگی عرب، برخوردار بوده‌اند، در سایه ببرد

و دلالت مُشاع این واژه را به باده و باده‌نوشی اختصاص دهد. بنابراین، منطقی است که صَبوح به معنی شراب، بیش از اینکه با صبح در پیوند باشد، به سیوی مربوط باشد.

۵. اعشی، شاعر باده‌گسار و خنیاگر عرب، شراب‌نوشیدن به وقت صبح را مایه انقباض خاطر و افسردگی روان می‌داند:

لَعْمُرُكْ إِنَّ الرَّاحَ إِنْ كُنْتَ سَائِلًا لَمُخْتَلِفٌ غَدَيْهَا وَعِشَائِهَا
لَنَا مِنْ ضُحَاهَا حُبٌّ نَفْسٍ وَكَأَبَةٌ وَذِكْرِي هُمُومٌ مَا تَغِيبُ أَذَاتُهَا
(الاعشى، ۱۴۳۱: ۳۶)

ترجمه: اگر در مورد شراب پرسی، سوگند به جان تو که پگاه و پسین‌اش فرق دارد. (نوشیدن) شراب در روز، روح را تباه می‌کند، پژمردگی می‌آورد، غم‌ها را در یاد، زنده می‌کند و گزندش تمامی ندارد.

حافظ شیرازی که آن‌همه دم از صبحی زده، شراب‌نوشیدن در صبح را منع کرده‌است، با این حجت که صفای دل را می‌زداید:

روز در کسب هنر کوش که می‌خوردن روز دل چون آینه در زنگ ظلام اندازد
آن زمان وقت می‌صبح فروغ است که شب گرد خرگاه افق پرده شام اندازد
(حافظ، ۱۳۷۸: ۱۹۰)

هـ. تأثر شاعران فارسی‌زبان از واژگان عربی بدان پایه است که هرگز نتوانسته یا نخواسته‌اند، صبحی را از ظرف زمانی صبح جدا کنند و با ظرف سبو تصورش نمایند. با این حال، کاربرد این دو واژه، یعنی صبح و سبو، در ناخودآگاه شاعران، به سمت یگانگی جریان داشته و دارد و در یک طیف وسیع استعاری، رو به سمت یگانگی دلالی است. چه بسیار که سبو و صبح، هر دو به معنی شراب در شعر فارسی بویژه از قرن هشتم به بعد، کاربرد وسیع یافته‌اند. حافظ، در بیتی از کلمه مرکب صبحی‌کشان استفاده کرده‌است:

به خاک پای صبحی‌کشان که تا من مست ستاده بر در میخانه‌ام به دربانی
(همان: ۴۹۷)

که معادل سبوکش در بیتی دیگر از اوست و یگانگی سبو و صبح را به‌وضوح نشان می‌دهد:

نه من سبو کش این دیر رندسوزم و بس بسا سرا که در این کارخانه سنگ و سبوست
(همان: ۹۳)

۵- نتیجه گیری

سبو در زبان و ادبیات فارسی، واژه‌ای آشناست و از قدیم در متون فارسی حضور داشته‌است. بدیهی است که این واژه در زبان و ادبیات عربی یعنی زبان همسایگان کهن ایران نیز قابل مشاهده باشد ولی با وجود اینکه سبوهایی ساخت ایران از دیرباز در دسترس اهالی شبه جزیره بوده‌است، نام این ظرف در ساحت زبان عربی صراحتی ندارد. در این کاوش، گروه واژگانی از ریشه سَبی و واژه صَبوح، معادل‌های رایج سبو در زبان عربی تشخیص داده‌شد.

مشتقات سَبی، سَباً یا سَاب به معنای شراب آمده‌اند و با سبو مترادف‌اند ولی صبوحی به دلیل تجانس لفظی با کلمه صَبیح، با دیگر معانی مربوط به این ریشه، هم‌پوشانی و دلالت‌های بسیاری یافته‌است. دلالت واژگان، در زبان تغییر می‌کند ولی هرگونه تحوّل در زبان، متأثر از عوامل محیطی، فرهنگی و اجتماعی است. محیط خشک و بی‌آب عربستان، ناامنی پایدار و جنگ‌های پیوسته میان قبایل که باعث شده‌بود یوم الصبح معادل یوم الغارة باشد، در گزینش نوع واژگان نیز اثرگذار بوده‌است. حال مسئله اینجاست که اگر در چنین محیطی، واژه‌ای چون صبوحی با صَبیح در ارتباط باشد و معانی مختلفی از جمله، شتر، ظرف شیردوشی، ظرف آبخوری و جنگ و غارت بامدادی را پوشش دهد، منطقی است که کدام مضمون بر دیگر مفاهیم غلبه کند و دلالت غالب واژه را به خود اختصاص دهد؟

به‌طور منطقی، در چنان محیطی، احتمال غلبه شراب بر دیگر موارد، بعید به نظر می‌رسد، مگر با گذشت زمان و تغییر یا تعدیل شرایط. اگر این فرض را بپذیریم که صبوحی از سبو مأخوذ باشد، در این صورت، احتمال بروز مفهوم شراب بر دیگر معانی بیشتر می‌شود، چون «سَبو» یک ظرف صنعتی است که نزد اعراب، هم منظومه معنایی آن کمتر از صَبیح بود و هم قابلیت تصویری و تخیلی آن. به علاوه، سنت ادبی، ناظر بر سیر تدریجی واژگان از حقیقت به سمت مجاز است و شعر همواره تنوع خویش را در عادت‌ستیزی و آشنازدایی می‌جوید؛ لذا، «صبوحی» مأخوذ از «سبو» به‌عنوان ظرف آب، شیر یا شراب، به مرور و ناگزیر، مجال

مجازی شدن خویش را در گرو معنای شراب یافته است، در حالی که «صبح» نزد عرب، واژه‌ای کاملاً تصویری بوده و در سیر مجازی خویش، نیازی به ملازمت با شراب نداشته است. به گمان نگارنده، ابیاتی از دوره جاهلی که صبحی یا مشتقات آن را به معنی شراب یا شراب بامدادی به کار برده‌اند، از تحریف و انتحال، مصون نبوده‌اند. در قرآن کریم که فرهنگ، عادات و علایق عرب جاهلی را هم در سطح واژگان و هم در سطح وعده‌های بهشتی و عیده‌های جهنمی، منعکس کرده، نامی از صبحی یا مشتقاتش به عنوان شراب یا شراب بامدادی نیامده است.

در شعر فارسی، هرچه پیشتر می‌آیم و با استعاری‌تر شدن زبان، سبب از دلالت بر ظرف شیردوشی و آبخوری به سمت باده‌نوشی تحول معنوی می‌یابد و در شعر و بویژه ادبیات عرفانی، اصطلاحات و استعاراتی چون سبوشکی، سبوشکنی و سبوی دل، خلق می‌شوند. صبح در شعر فارسی، برآیند تقلید از صبح رایج در زبان عربی است و گمان عمومی بر این است که از ریشه صبح، گرفته شده؛ لذا، بیشتر در پرتوی مفهوم زمانی صبح، به معنای شراب بامدادی به کار رفته است، در حالی که برخی شاعران، خود واقف بوده‌اند که صبح، زمان مناسبی برای باده‌گساری نیست. باری سیر مفهومی این واژه در گذر تاریخ شعر فارسی، به گونه‌ای است که پیوند معنوی آن با سبب، به تدریج بیشتر شده است. گویی این دو واژه، میل به یگانگی مفهومی دارند و این، خود می‌تواند دلیلی بر یکی‌بودن اصل و تبار این دو واژه در ناخودآگاه شاعران باشد.

یادداشت‌ها

۱. رودکی در قرن چهارم، سبو را به معنی ظرف شیردوشی، و منوچهری دامغانی و انوری، آن را به معنی ظرف آب آورده‌اند:

چون یکی جغبوت پستان بند اوی شیر دوشی زو به روزی دو سبوی

(رودکی، ۱۳۸۹: ۲۰۷)

گویند آب سرد بود در سبوی نو گرم است آب ما که کهن شد سبوی ما

(منوچهری، ۱۳۸۴: ۱۲)

آن که تا آب سبو پیوسته از ما خواسته است گر بجویی تا به مغز استخوانش از نان ماست

(انوری، ۱۳۷۶: ۵۱۷)

تو اگر ز مستی دل ما بختی تو سبو شکستی تو دو صد سبویی!؟

(مولوی، ۱۳۸۷: ۵۵۰)

۳. مطلع قصیده: ساقی از آن جهان بده باده جان سبو سبو / تا بکشم بکام دل قوت روان سبو سبو

(فیض کاشانی، ۱۳۷۵: ۶۰۲)

۴. در مباحث علم صرف عربی، قاعده تبدیل «او» به «ای»، مطرح است؛ به طور مثال، اسم مفعول از ریشه «رَمَى» می‌شود: مَرَمَى که در اصل ساختار باید «مَرْمُوی» باشد. یا «مَشْوَى» که اعلال شده «مَشْوُوی» است؛ پس بعید نیست که مثلاً «سبوی» به «سَبِیَّة» تبدیل شده باشد.

۵. ماجرای آوردن آب با سبوی در کهنه‌روزگاران، رسمی متداول بوده است. زنان، سبوی را از آب چشمه، قنات یا چاه، پر می‌کردند، بر کتف می‌نهادند و به منزل می‌آوردند. بیت زیر از فردوسی (۱۳۶۹: ۴۰۶)، اشاره‌ای به همین رسم است:

زنی دید بر کتف او بر سبوی ز بهرام خسرو پوشید روی

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- ابن جنّی، عثمان. (۲۰۰۸م). **الخصائص**. تحقیق: عبدالحمید هنداوی. ط ۳. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- ابن منظور. (۱۴۱۹ق). **لسان العرب**. تصحیح: امین محمد عبدالوهاب و محمد الصادق العیّدی. چاپ ۳. بیروت: دار احیاء التراث العربی و مؤسسه التّاریخ العربی.
- ابونّوّاس، الحسن بن هانی. (۲۰۱۴م). **دیوان ابی نوّاس**. تحقیق و شرح: احمد عبدالمجید الغزالی. بیروت: دارالکتب العربی.
- اچیسون، جین. (۱۳۷۱). **مبانی زبان شناسی**. مترجم: محمد فاضل. تهران: نگاه.
- الأعیّشی الکبیر، میمون بن قیس. (۱۴۳۱ق). **شرح دیوان الأعیّشی الکبیر**. تقدیم و تحشیه: حنا نصر الحّتی. بیروت: دارالکتب العربی.
- امام شوشتری، محمدعلی. (۱۳۴۷). **فرهنگ واژه‌های فارسی در زبان عربی**. تهران: سلسله انتشارات انجمن آثار ملی.
- الانصاری، حسان بن ثابت. (۱۴۲۷ق). **شرح دیوان حسان بن ثابت الانصاری**. شرح: عبدالرحمان البرقوقی. بیروت: دارالکتب العربی.
- انوری، محمد بن محمد. (۱۳۷۶). **دیوان انوری**. مقدمه: سعید نفیسی. تهران: نگاه.
- ایگلتون، تری. (۱۳۶۸). **پیش‌درآمدی بر نظریه ادبی**. مترجم: عباس مُخبر. تهران: نشر مرکز.
- البستانی، فؤاد افرام. (۱۴۱۹ق). **المجانی الحدیثه عن مجانی الاب شیخو**. ط ۴. قم: انتشارات ذوی القربی.
- الثعالبی، ابو منصور. (۱۴۳۱ق). **فقه اللغة و سرّ العربیة**. تحقیق: حمدو طّماس. ط ۳. بیروت: دارالمعرفة.
- حافظ شیرازی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۷۸). **دیوان حافظ شیرازی**. مقدمه: علی دشتی. چاپ ۴. تهران: انتشارات جاویدان.
- خسروزاده، علی‌رضا. (۱۳۹۱). «حضور پارتیان در مناطق جنوبی خلیج فارس (شرق و جنوب شرق شبه جزیره عربستان) براساس مدارک باستان‌شناختی به‌دست‌آمده از محوطه‌های پارتنی سواحل جنوبی خلیج فارس». **مطالعات باستان‌شناسی**. دوره ۴، شماره ۲، شماره پیاپی ۶، صص ۶۳-۸۱.

- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). **لغت نامه**. زیر نظر: محمد معین و سید جعفر شهیدی. چاپ ۲. تهران: دانشگاه تهران.
- رودکی، جعفر بن محمد. (۱۳۸۹). **دیوان رودکی به همراه شرح کامل دشواری‌ها**. به کوشش منوچهر علی پور. چاپ ۲. تهران: تیرگان.
- الزبیدی، محمد مرتضی الحسینی. (۱۲۶۹ق). **تاج العروس من جواهر القاموس**. تحقیق: حسین نصار. کویت: مطبعة حكومة الكويت.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۶۹). **شاهنامه**. چاپ ۷. تهران: امیرکبیر.
- فیض کاشانی، ملامحسن. (۱۳۷۵). **دیوان کامل فیض کاشانی همراه با رساله گلزار قدس**. مقدمه و تصحیح: سیدعلی شفیعی. تهران: چکامه.
- لباف خانیکی، میثم و دیگران. (۱۳۹۲). «حضور ساسانیان در کرانه‌های خلیج فارس بر پایه گزارش‌های تاریخی و مطالعات باستان‌شناسی». **پژوهش‌های ایران‌شناسی**. سال ۳، شماره ۲، صص ۷۳-۹۲.
- ملایی، علی اکبر و فلاحتی، صغری. (۱۳۹۵). «چگونگی بازتاب منسوجات در سروده‌های شاعران عرب عصر جاهلی و دیوان منوچهری دامغانی». **ادبیات تطبیقی**. پیاپی ۱۴، صص ۱۳۰-۱۵۷.
- منوچهری، احمد بن قوص. (۱۳۸۴). **دیوان منوچهری دامغانی**. به کوشش سید محمد دبیر سیاقی. چاپ ۱۵. تهران: زوآر.
- مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد. (۱۳۸۷). **منتخب دیوان شمس تبریزی**. چاپ ۳. تهران: صمد.
- الهدلی، ابوذؤیب. (۱۳۸۵). **دیوان الهدلیین**. القاهرة: الدار القومیة للطباعة و النشر.